

БОЛАЛАРДА ПСИХОЛОГИК РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ**Абдикалиева Арыухан***Инновацион технологиялар университети**Педагогика психология факультети 4- курс талабаси*

Аннотация: Ушбу мақолада болаларда психологик ривожланишнинг асосий босқичлари ва уларнинг хусусиятлари таҳлил қилинади. Боланинг тузилганидан то ўсмирлик давригача бўлган руҳий тараққиёти, тафаккур, эҳсос, нутқ ва шахс сифатида шаклланиш жараёнлари илмий ёндашувлар асосида ёритилади. Мақолада Жан Пиаже, Эрик Эриксон ва бошқа таниқли психологларнинг назариялари асосида болаларнинг ёш даврларига хос ривожланиш хусусиятлари таърифланади. Шунингдек, муҳит ва тарбия омилларининг бола психологиясига таъсирига алоҳида эътибор қаратилади.

Калит сўзлар: бола психологияси, ривожланиш босқичлари, когнитив тараққиёт, эмоционал ривожланиш, ижтимоий адаптация, ёш даврлар психологияси.

КИРИШ

Бола шахс сифатида шаклланиш жараёни узок ва кўп қиррали жараён бўлиб, у биологик, ижтимоий ва психик омиллар таъсирида амалга ошади. Болалардаги психологик ривожланиш – бу уларнинг хиссий, ақлий, ижтимоий ва ахлоқий қобилиятларининг босқичма-босқич ривожланишидир. Ҳар бир бола индивидуал хусусиятларга эга бўлса-да, умумий ривожланиш босқичлари мавжуд бўлиб, улар илмий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Бугунги кунда болаларнинг руҳий ривожланишини ўрганиш нафақат психология, балки педагогика, тиббиёт, социология ва нейропсихология соҳалари учун ҳам долзарб масалалардан ҳисобланади. Болаларнинг ривожланиш босқичларини билиш орқали ота-оналар, педагоглар ва психологлар уларга муносиб ёндашувларни ишлаб чиқишлари, таълим ва тарбия жараёнларини самарали ташкил қилишлари мумкин.

Машҳур психологлар – Жан Пиаже, Эрик Эриксон, Лев Выготский ва бошқалар болалар ривожланишининг назарий асосларини яратиб, бу борада аниқ босқичлар ва уларнинг хусусиятларини белгилаб беришган. Бу назариялар болаларнинг ҳар бир ёш даврида қандай ақлий ва хиссий ўзгаришлар юз бераётганини тушунишга ёрдам беради. Шу билан бирга, ҳар бир босқичда боланинг қандай эҳтиёжларга эга экани, қандай

қийинчиликларга дуч келиши ва уларни енгиб ўтишда қандай ёрдамга муҳтожлиги кўрсатиб ўтилади.

Мазкур мақолада айнан шу жиҳатлар, яъни бола психологиясининг ривожланиш босқичлари, уларнинг хусусиятлари ва амалий аҳамияти илмий таҳлил қилинади.

Болаларда психологик ривожланиш турли босқичларда кечадиган узлуксиз жараён бўлиб, ҳар бир босқичда муайян хусусиятлар, эҳтиёжлар ва қийинчиликлар мавжуд бўлади. Бу ривожланиш жараёнини тушуниш учун Жан Пиаже, Эрик Эриксон, Лев Выготский, Зигмунд Фрейд каби таниқли психологлар томонидан яратилган назариялар ва тадқиқотлар муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Сенсомотор босқич (0–2 ёш)

Психологик хусусиятлар:

- Бу даврда бола ташқи дунё билан асосан ҳиссиётлар ва ҳаракатлар орқали боғланади.

- Болада “сабаб – оқибат” муносабатларини англаш қобилияти шаклланади. Масалан, бола бирор тугмани босиб, ўйинчоқ овоз чиқаришини кузатади ва шу орқали у ҳолатни такрорлайди.

- Психологик ривожланишда объект доимийлиги тушунчаси муҳим ўрин тутади – яъни бола бирор нарса кўринмай қолса ҳам, унинг борлигини англай бошлайди.

Тарбиячи ва ота-оналар учун тавсиялар:

- Боланинг ҳиссий хавфсизлигини таъминлаш.
- Очиқ мулоқот ва контакт орқали ишончни мустаҳкамлаш.
- Бола ҳиссий эҳтиёжларига диққат қилиш (овозга жавоб бериш, қўллаб-қувватлаш, кўз билан мулоқот).

Интуитив-тафаккурий ёки томошабоп тафаккур босқичи (2–6 ёш)

Психологик хусусиятлар:

- Боланинг нутқи жадал ривожланади, сўз бойлиги ва гап тузиш қобилияти кенгаяди.

- Егоцентризм ҳукмрон: бола ҳали бошқаларнинг нуқтаи назарини ҳисобга ололмайди.

- Тафаккури тасаввур, фантазия ва содда мантикий боғланишларга асосланган бўлади.

- Символик ўйинлар ривожланади – қуғирчоқлар билан гаплашиш, рўлли ўйинлар (доктор, ота-она ва ҳ.к.).

Тарбиячи ва ота-оналар учун тавсиялар:

- Кўпроқ бадиий китоб ўқиш, тасвирлаш ва суҳбатлар уюштириш.

- Очиқ саволлар бериш орқали бола фикрини ривожлантириш.
- Боланинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, айбладан сақланиш.

Конкрет операциялар босқичи (7–11 ёш)

Психологик хусусиятлар:

• Болада мантикий фикрлаш, қиёслаш, гуруҳлаш ва сабаб-оқибатни англаш қобилияти ривожланади.

• Қоидаларга амал қилиш, одоб ва интизом тушунчалари шаклланади.

• Болалар ўз “Мен”ини синф, мактаб жамоаси орқали намоён эта бошлайди.

• Ижтимоий қобилиятлар, дўстлик муносабатлари мустаҳкамланади.

Лев Выготскийнинг таълимий ёндашуви:

Ушбу босқичда “яқин ривожланиш зонаси” деган тушунча муҳим. Бу бола мустақил бажара олмайдиган, лекин катталар ёрдамида бажара оладиган фаолият турларидир. Демак, болага ижобий ёрдам кўрсатиш, фаол иштирок орқали унинг ақлий салоҳиятини ошириш мумкин.

Тарбиячи ва педагоглар учун тавсиялар:

• Логик фикрлашни ривожлантирадиган машқлар: масалалар, тушунтириш сўраш, гуруҳ ишлари.

• Муваффақият туйғусини ошириш: мактов ва рағбат.

• Жамоада ҳамкорликда ишлаш кўникмасини шакллантириш.

Формал операциялар босқичи (12–18 ёш)

Психологик хусусиятлар:

• Абстракт фикрлаш, назарий тушунчалар билан ишлаш қобилияти ривожланади.

• Ўсмир шахсий қадриятлар, ҳаётий мақсадлар ҳақида ўйлайди.

• “Мен кимман?” саволи орқали шахсий идентификация жараёни кечади.

• Эмоционал ноаниқлик, ички конфликтлар, мустақилликка интилиш.

Эрик Эриксон назариясига кўра:

Бу босқичдаги асосий муаммо — идентификацияга эришиш ёки ролли ноаниқлик. Агар ўсмир ўз ўрнини жамиятда топа олмаса, келажакда шахсий инкирозларга олиб келиши мумкин.

Ота-она ва мутахассислар учун тавсиялар:

• Ёшларга мустақил қарор қабул қилиш имкониятини бериш.

• Танқиддан кўра, маслаҳат ва қўллаб-қувватлаш орқали мулоқот қилиш.

• Психологик қийинчиликлар (депрессия, ўз-ўзини изоляция қилиш) белгиларини эрта аниқлаш ва ечим топиш.

Хулоса

Болаларда психологик ривожланиш — узлуксиз, бир-бирига боғлиқ ва кўп қиррали жараён бўлиб, у боланинг туғилганидан то ўсмирлик давригача бўлган барча босқичларни қамраб олади. Мазкур мақолада кўриб чиқилган ҳар бир ривожланиш босқичи боланинг шахсий салоҳияти, ҳиссий етишиши, ижтимоий муносабатларга тайёргарлиги ва мустақил фикрлаш қобилияти шаклланишида муҳим аҳамиятга эга.

Таҳлилларга кўра, бола ривожланишининг ҳар бир босқичида муайян эҳтиёжлар ва вазифалар мавжуд бўлиб, уларни ўз вақтида тўғри англаш ва қондириш орқали соғлом шахс ривожланиши таъминланади. Масалан:

- Сенсомотор босқичда болага меҳр ва ишончли алоқа зарур;
- Интуитив ёшда ташаббусни рағбатлантириш керак;
- Мактаб ёшида ижтимоий қобилиятлар ва мантикий фикрлашга эътибор қаратилиши лозим;
- Ўсмирликда эса шахсий идентификация ва ҳаётий мақсадларни шакллантиришга ёрдам берилиши керак.

Жан Пиаже, Эрик Эриксон, Лев Выготский каби таниқли олимларнинг назарий қарашлари шуни кўрсатадики, бола ривожланишини табиий жараён сифатида қабул қилиш, лекин ҳар бир босқичда индивидуал ёндашувни танлаш жуда муҳим. Ҳар бир бола ўзгача тезликда ўсади, ва унинг шахсий хусусиятларини инобатга олмаган ҳолда умумий қоидаларни татбиқ қилиш хатоликларга олиб келиши мумкин.

Муҳим жиҳати шундаки, психологик ривожланиш фақат ақлий ўсиш билан чекланмайди — балки у туйғу, ирода, ижтимоий муносабатлар ва ахлоқий ривожланишни ҳам қамраб олади. Шу боис, боланинг ҳар томонлама ривожланиши учун ота-она, ўқитувчи ва жамиятнинг ҳамжиҳат ва пухта ҳамкорлиги зарур.

Айниқса, замонавий жамиятда рақамли технологиялар, интернет, медиа муҳити болаларнинг психологик ҳолатига янги таъсирлар олиб келмоқда. Бу ҳолатда эса болаларнинг руҳий саломатлигини муҳофаза қилиш, уларга тўғри ахборот бериш, ёшга мос таълим бериш ва эҳтиёжларини инобатга олиш катта аҳамиятга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. З.Т. Нишанова, Г. К. Алимова, А.Ф. Турғунбоева, М.Х. Асранбоева “Болалар психологияси ва психодиалогияси” Тошкент-2017
2. А.М. Столяренко

“Психология и педагогика” Москва-2004

3. Шахло Нуруллаева

“Педагогик махорат” Қарши 2011

4.Л.А. Тригорович, Т.Д. Марцинковская

“Педагогика и психология” Москва-2003

5.Ө.М.Аскарлова, М.Хайитбоев, М.С.Нишонов

“Педагогика” Тошкент-2008